

УДК 316.329.1/.6:004]:172.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.11>**Л. А. Усанова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-9122>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка***І. В. Усанов**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5665-9459>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету*

ПОЛІТИКА МЕРЕЖЕВИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Постановка проблеми. Ми живемо сьогодні у надзвичайно інтенсивному подієвому потоці, де в глобальному процесі відлунують локальні проблеми, а локальні ситуації потребують глобальних зусиль для свого вирішення. Ми знаходимося в історичній точці біфуркації, де події російсько – української війни не тільки проявили масштабність існуючих суперечностей чи протиріч державного, міждержавного чи глобального характеру, але й висвітили приховані лінії соціальної конфліктності як українського суспільства, так і донедавна безпечного європейського.

Світові соціальні трансформації і парадигмальні світоглядні зрушення, викликані війною, виявили односторонність поширених теоретичних моделей, які працюють в логіці лінійності, ієрархічності та універсалізму. Але унікальність і непередбачуваність подій, які ми сьогодні спостерігаємо чи творимо власними діями скасовують цю логіку детермінізму, гібридність подій потребує і «гібридності» мислення, оксюмори лінійного мислення «стабільна нестабільність» стають концептами логіки парадоксу і нелінійності. Серед прикладів – процеси соціальної мобільності, які переважно сприймаються якщо не як загроза стабільності, то чинник конфліктності. Але в контексті сучасних подій вона стає інструментом не тільки соціальної адаптації, але й виживання як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Події з 24 лютого 2022 року не лише зруйнували звичний спосіб життя, але й виявили невідповідність пануючих схем мислення. Стало очевидно, що суспільні трансформації в своїй безкінечній різноманітності вимагають вироблення певних концептуальних моделей осмислення динаміки соціальних процесів та їх структур, суспільних взаємодій і форм їх організації, оскільки, співставлення старих теоретичних моделей з новою дійсністю породжує більше запитань, ніж прояснює проблему.

Для аналізу динамічних нелінійних процесів виділяють ряд теоретичних конструкцій, зокрема, серед них ідеї віртуалізації соціальної реальності, синергетики порядку і хаосу, а також мережовості як структурної організації сучасного соціального простору та моделі його розгортання. Ці проблеми розглядається в роботах П. Бурдьє, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, М. Кастельса, Е. Тоффлера та ін.

Функціонування мережевого суспільства передбачає, в першу чергу, зміну парадигми суспільних відносин, соціальної взаємодії та системи управління. За загальним визначенням, мережеве суспільство ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в ньому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. За характеристикою іспанського соціолога М. Кастельса, визначаючу роль у формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації мережевого типу на зразок Інтернету. Особливістю сучасного соціального простору, на думку М. Кастельса, є його здатність до переструктурування (реконфігурації) і переформатування, що відображає специфіку інформаційного суспільства, як суспільства постійних змін. А більшість процесів, які відбуваються в ньому, характеризують дві взаємодоповнюючі й протилежні тенденції одночасно: глобалізація й фрагментація. Таким чином, головна відмінність мережевої логіки соціальних систем і відносин полягає у відсутності звичної централізації та традиційної ієрархічності. В динамічній структурі мережі кожна людина може бути її центром і включатися в будь-який ланцюжок взаємодії.

Теоретично близькими концептами до принципу мережовості є поняття – метафора Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі «ризом» та поняття «габітус» П. Бурдьє. У самому широкому сенсі «ризом» характеризує світ, в якому відсутні централізація, упорядкованість та симетрія, що протиставляється централізованим, ієрархізованим і закритим системам [2, с. 136]. Або множинність протиставляється єдності.

Мережевість соціального поля, де подія в одному місці поля миттєво змінює ситуацію в усіх інших місцях П. Бурдьє називає «габітус». Габітус – місце в сплєтінні різновимірних мереж, яке потенційно може зайняти кожен. П. Бурдьє доводить, що «соціальні поля-мережі пронизують один одного і різноспрямовано охоплюють соціальну реальність. Їх неможливо контролювати, але здатність бачити рішуче змінює оптику соціолога [2, с. 137].

Метою статті є аналіз теоретичних моделей осмислення соціальних змін в їх глобальному і локальному вимірах та мережевість як принцип сучасної соціальної динаміки з її нелінійністю і парадоксальністю. Модельна аналітика має показати позитивні та негативні наслідки симбіозу ієрархії та мережі в контексті державотворення.

Виклад основного матеріалу. На відміну від традиційних типів соціальної взаємодії та жорсткої диференціації соціального простору на центр і периферію, сучасна організація є надзвичайно гнучкою і динамічною, що дозволяє індивіду, використовуючи власні можливості, включатися в процес комунікації. Така особлива соціальна взаємодія руйнує стандартизовану картину світу і дозволяє людині побачити різноманітність форм соціальної організації, їх обумовленість різного роду чинниками – від економічних і політичних до культурних і світоглядно-етичних. Домінування різноманіття над одноманітністю породжують поліваріативність соціального та індивідуального буття. Ідея мозаїчності закладена в самих основах мережевого суспільства, і саме вона визначає розвиток і суспільства, і людини.

Мережева організація соціального простору розкриває співвідношення усталеного і незмінного з динамічним і нестабільним. Стійкі стани системи визначаються різноманітними біфуркаційними траєкторіями, які створюють можливість для варіативного, полілінійного історичного поступу. Динаміка соціальних систем включає частку невизначеності, періоди хаотичних реакцій на непередбачувані події. Різного роду кризові процеси (спричинені зовнішніми чи внутрішніми обставинами) задають точку біфуркації (віяло можливостей), яку кожне суспільство реалізує/не реалізує виходячи з власних можливостей, зумовлених набором різноманітних чинників.

Складність і парадоксальність таких історичних ситуацій актуалізує дослідження загальних закономірностей соціальної самоорганізації, тобто взаємовідношення соціального порядку і хаосу. Цілісне розуміння соціальних процесів, стратегічне бачення тенденцій передбачає усвідомлення зростання темпів змін соціальних, політичних та економічних процесів, які часто мають непередбачуваний характер і викликані «збігом обставин».

Непрогнозованість і варіативність стає сутнісною рисою сучасного світу, тому короткотривалість планування (чи взагалі його відсутність), світоглядна обмеженість, виправдана «витоками» і традицією є загрозовою для виживання суспільства. Нелінійність сьогодні проявляється в тому, що малі за своїм масштабом події можуть викликати значні наслідки, а кризові ситуації спонукати до соціальної активності і вибудови нових форм соціальної взаємодії. В сьогоднішній нашій ситуації військових подій традиційна дихотомія локальне/глобальне, національне/європейське (світове) не тільки не працює, але й обумовлює спрощений теоретичний підхід. Суспільство перестає бути монолітним, за словами Е. Тоффлера, сьогодні формується «конфігуративне суспільство, в якому тисячі меншин, багато з яких тимчасові, утворюють нові моделі взаємодії», а владна вертикаль розмивається множиною форм економічної, культурної, громадянської активності, здатних до самоорганізації і самоуправління мережевих форм. Україна здивувала світ своєю здатністю до самоорганізації, винайдення архітектури відповідальної соціальної активності.

Якщо звернутись до передісторії, то розгортається наступна картина. До середини ХХ ст. бюрократична модель державного управління переживає свій "золотий вік" і ніхто не ставить під сумнів її ефективність, не розглядаються альтернативні способи організації, бо вона дійсно має безумовні переваги: закріплення чіткого обсягу повноважень і сфери компетенції, прозора система підзвітності, що ґрунтується на ієрархічній залежності, дотримання чітких інструкцій. Останні ж десятиліття, а особливо в часи випробувань спочатку пандемією, а потім і війною бюрократична модель управління виявляє проблеми, пов'язані з нездатністю функціонерів ухвалювати швидкі ефективні рішення, ризикувати, пропонувати інноваційні методи роботи. Пристосування до правил системи, принцип старшинства, примат процедур, а не результатів, визначають застарілі організаційні зусилля, що суттєво ускладнюють досягнення цілей і здатність відповідати на нові виклики гібридних ситуацій.

По суті, бюрократія ефективна в стабільних, передбачуваних умовах, але якщо на державну систему здійснюється поступова і планомірна експансія не добросусідської країни із антагоністичною ідеологією, то ці механізми перестають працювати. Бюрократія підходить для виконання чітких вказівок і не підходить для нестандартних видів діяльності, пов'язаних із творчістю, інноваційними змінами. Тож, для розв'язання деяких завдань модель «влада без ієрархії» виявляється більш перспективною, вважаючи горизонтальні контакти ефективнішими, ніж вертикальні взаємодії, через що і виникають характерні очевидні

крайнощі: демонізація бюрократії, перебільшення її сили і повне ігнорування її суспільного значення. Агресія стосовно бюрократії переростає у недовіру та агресію проти всіх державних організацій, замість того, щоб розглядати конкретні проблемні зони цих організацій і докласти зусиль для їхнього вирішення. За цих обставин ідеологічно набирає своєї популярності концепція політичних мереж, тим більше, що демократичне правління не може бути повною мірою реалізоване через формалізовані процедури та інститути [3].

Мережева організація державного управління орієнтована на синергетичну взаємодію, що актуалізує місцеве самоврядування, неформальні підходи, вироблення нового мотиваційного інструментарію співробітництва, а не наказового домінування і примусу, формування практик узгодження інтересів та різних позицій, що передбачає існування кількох центрів прийняття рішень і горизонтальну взаємодію.

Модерний ідеал свободи і рівності усіх перед законом походив із середньовічного самоусвідомлення рівності усіх перед абсолютним і переносився у сферу природного існування людини та суспільства задля здатності проявити себе, свої природні таланти, безкінечно різноманітні здібності. Власне, право на існування у світі давала любов Бога, а отже воно має бути забезпечене природним правовим захистом. Але після того, як Ніцше констатував, що ми вбили бога, його місце спочатку посідає суспільство зі своєю природною ідентичністю і своїми міфологічними та ідеологічними методами самореалізації, а з часом і атомарний суспільний індивід зі своєю суверенною ідентичністю та притаманним способом існування. Ще від Т. Гоббса суверен не є суб'єктом суспільного договору, а ось порушення його суверенності є порушенням суспільного договору. І тут відбувається симулятивна підміна захисту природних прав потенційно даної особистості на захист актуальної ідентичності суверенного індивіда. Гібридна абсолютизація індивіда бере його у статичній звершеності та самототожності, йому немає про що домовлятися з іншими, його природна ситуація і досвід існування автентичний і своєрідний, має власну безкінечну цінність, а отже і немає ніяких підстав для пошуку спільних позицій, немає спільної мови, якою можливо обговорювати спільну картину світу, а тому як узгоджена вона неможлива принципово.

У суспільному масштабі, якщо комуністичне суспільство прагнуло увесь світ перетворити на безкласове суспільство, або фашистська версія історії прагнула тотальності, то був порив, була мета і було здійснення. А коли усі країни межують одна з одною, а «Росія межує з Богом», то тут проста констатація вічної та незмінної, виключної безвідносності, що не підлягає не тільки обгово-

ренню, але й розумінню, просто рахуйтеся з нами, а ми вас просто не бачимо, як і ви не можете нас зрозуміти. І мережа сягає своєї межі, коли динаміка існування здійснюється через самозаміщення у самовідміні.

Якщо модерна традиція захищає прогресистський проект людини, то постмодерна традиція пропонує уже ідеалізовані, а отже замкнені у власній системі цінностей концепти сталої ідентичності урівняні між собою у мережах горизонтального існування. Умова мережевої рівності ґрунтується на комунікативних зв'язках автономних вузлових позицій, але раптом відкривається та обставина, що відносини стають токсичні та нав'язливі, або ж прагнуть пов'язати усіх у рівну нерівність, тому що є особливе положення однієї, яка претендує на вузлову его-позицію виключності.

У мережу рівноправних акторів, включених у комунікативний обмін, у вузлові позиції установлених історичних форм, входить вірус розв'язної позаісторичної виключності. Замість паритетності він пропонує незрівнянність, замість пізнання себе через відносини з іншим – безвідносна самототожність та відміна всякої інакшості. Рівність породжується із однаковості перед небуттям, що живе в основі будь-якої суб'єктності як можливість. Розгортається самовідмінний спосіб ідентичності через імплізію і пропонується як альтернатива прогресизму, з його еволюціонізмом за межі природності у технологіях самоствердження штучної ідентичності. Анатолій Амелін, директор економічних програм Ukrainian Institute for the Future у блозі NV доходить висновку, що «ми маємо сьогодні кризу західної ліберальної системи як ідеології. Світ зрозумів, що демократія не дорівнює економічному процвітання, економічному зростанню та благополуччю. Є запит на нові моделі» [1].

А нова архітектура соціального устрою вимагає перегляду симбіозу антагоністичних моделей вертикальної ієрархічної системи і горизонтальної мережі [5]. Першочергово це стосується ідеологічних побудов, що задають як форми владних конструктів, так і варіативні типи ідентичності. Взаємопроникнення системи та мережі типологічно систематизоване у чотирьох гіпотезах, які характеризують міру та пріоритетну домінанту однієї, або іншої, в залежності від обставин: несумісність, взаємодоповнюваність, перехідність або інструментальність. А кожну з цих гіпотез описано за п'ятьма характеристиками, необхідними для порівняння: погляд на демократію, роль обраних політиків, погляд на процес прийняття рішень та підзвітність [8]. Або ж можна схематизувати: напруга між суспільним та індивідуальним полюсом забезпечена функціональною формою, або ж ще коротше – соціальна та індивідуальна ідентичність у взаємообумовленості.

За словами Ф. Фукуями, «сьогодні політика менше всього визначається економічними чи ідеологічними проблемами, а більше – питаннями ідентичності... Політика ідентичності стала головною концепцією, яка пояснює багато чого з того, що відбувається в глобальних справах». Аналізуючи політику ідентичності ліберальних демократій він зазначає, що «в рамках ідеологічного спектру політика ідентичності стала об'єктивом, через який в теперішній час бачиться більшість соціальних проблем» [6].

Нелінійна динаміка систем в умовах нерівноваги вимагає пластичності, адаптаційної здатності, готовності діяти не стандартно в нестандартній ситуації. Це характеристики розвиненої соціальної системи як на макрорівні, так і на рівні окремої соціальної спільноти чи громадянства. Здатність системи до самоорганізації, яка відбувається одночасно у соціальному, культурному, психологічному вимірах, де людина постає активним елементом такої системи, її розвиток стає маркером суспільного поступу (чи його відсутності). Соціальна активність у своїх різних формах допомагає виробити інструменти для вирішення соціальних суперечностей (між націоналізмом і лібералізмом і глобалізмом; між процесами глобалізації та процесами самоідентичності; між соціальною структурою з її стабільністю і функціоналізмом та мережевою соціальною системою з її неформальністю і динамічністю) і перетворити їх з проблеми на точку біфуркації і пошуку альтернатив соціальної взаємодії та консолідації суспільства.

Тому утвердження громадянського суспільства передбачає різносторонню інтеграцію груп і спільнот у більш масштабні соціальні ланцюжки. За висновком Ф. Фукуями, «демократіям необхідно просувати те, що політологи називають «кредовими національними ідентичностями», які вибудовуються не навколо загальних (спільних) особистісних характеристик, живого досвіду, історичних зв'язків чи релігійних переконань, а швидше навколо основних цінностей і переконань. Ідея полягає в тому, щоб спонукати громадян ототожнювати себе із засадничими ідеалами своїх держав...» [6].

Серед висновків аналізу нашої соціальної реальності можна виділити тезу про соціальну консолідацію як ключовий аксіологічний здобуток української нації, яка проявляється не в пасивній співучасті та емпатії, а в діяльній мережевій співпраці на єдину мету в єдиних почуттях. Народна душа перестала бути абстрактним поняттям, а зрозумілим і самоочевидним фактом, що усіх зробив близькими і знайомими. Стали прозорими міжособистісні бар'єри і стали досяжними відстані між людьми, зникла кривизна смислового простору і порозуміння. Це при тому, що світ

не став простішим чи однозначним, просто усе стало відбуватися за межею складності – у людському і більш ніж людському вимірі. З'явилося відчуття, що у світ входить дещо нове тут і зараз, і кожен хоче долучитися до здійснення його присутності. За межею усталеного життя існує можливість, як відкрита метасистемна ймовірність неймовірного. Не так давно Насім Талеб написав «Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті», як про можливість неймовірних звичайних речей. Свою роботу він розпочав зі слів: «вітер гасить свічку і розпалює багаття» – ця метафора пояснює і нашу теперішню антикрихкість: «Деяким речам шок іде на користь; вони розквітають і розвиваються, стикнувшись із ним. ... Антикрихкість – не те саме, що гнучкість чи міцність. Гнучке витримує удар і лишається таким самим; антикрихкому ж удар йде на користь, воно стає крацим» [4, с. 9]. Логіці детермінізму не зрозумілий оксюморон «антикрихкість у військовий час», який відображає «волю до опору» (яку не взяли до уваги, за їх словами, американські військові аналітики при прогнозуванні можливих подій), але саме яка робить можливим протистояння і здійснення надзвичайного.

Висновки. Децентрований мережевий світ неформальних громадянських площ, за метафорою Ніла Фергюсона, зійшовся у протистоянні з централізованою владною ієрархією світу вежі. Один прогресистськи орієнтований на майбутнє в безкінечності потенційних можливостей, а інший сповідує реакційне вкорінення у минулому і безоглядно несеться вперед, дивлячись у дзеркало заднього виду. На розриві цих динамік, порушуючи пануючу системність організації життя і алгоритми їх осмислення і трактування, у нашій державі народжуються нові, метасистемні форми досвіду громадського та інституційного життя, національного та глобального співіснування.

Соціально мережеві структури хоча й показали консолідуючу ефективність з інституційними ієрархіями, координаційну здатність горизонтальних відносин, підвищення якості прийняття рішень, але разом з тим, ефективність ізолюючу, скоординовану на виключне існування і взаємопов'язану приреченість на самознищення і безперервне спустошення. Як будь який інструментальний засіб, в залежності від політичного вибору, мережі продукують ідентичність відповідну до власних ієрархій.

Література

1. Амелін А. Путін відкрив вікно Овертона. Які процеси чекають на Україну та світ 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/2024-rik-prognoz-amelin-rozpoviv-koli-ukrajinu-zmusyat-do-peregovoriv-iz-rf-50379732.html>

2. Коновал В.О. Мережеві технології у сучасних умовах суспільного розвитку: філософські концепції. *Інвестиції: практика та досвід. Державне управління*. 2019. № 2. С. 134-139.

3. Савойська С. В. Етапи формування концепту «політична мережа». URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/10537/10446>

4. Талєб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті / пер. з англ. Микола Климчук. Київ: Наш формат. 2018. 398 с. URL: <https://kniga.biz.ua/pdf/7801-Antyryhkyyst.pdf>

5. Усанов І.В. Система і мережа: зміна технологій управління. *Філософські обрії*. К. – Полтава, 2017. № 38. С. 61-70. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8977/1/8.pdf>

6. Фукуяма Ф. Проти політики ідентичності. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2019. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/fukuyama-proty-polityky-identychnosti.htm>

7. Castells M. The Power of Identity // The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell (1997) (second edition, 2004). 537 p.

8. Klijn Erik-Hans. Democracy and Governance Networks: compatible or not? Four Conjectures and their Implications for Theory and Practice. 2005. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2007.00662.x>

Анотація

Усанова Л. А., Усанов І. В. Політика мережевої ідентичності. – Стаття.

У статті розглядаються сучасні соціальні та світоглядні трансформації, які виявляють односторонність усталеної логіки лінійності, ієрархічності та універсальності соціальної організації та алгоритмів мислення. Суспільні перетворення у своїй безкінечній різноманітності вимагають вироблення певних концептуальних моделей осмислення динаміки соціальних процесів та їх структур, суспільних взаємодій і форм їх організації, оскільки, співставлення старих теоретичних моделей з новою дійсністю породжує більше запитань, ніж прояснює проблему.

Аналізується концепт «мережа» та мережевість як принцип організації сучасного соціального простору та модель його розгортання. Мережева структура розкриває співвідношення усталеного і незмінного з динамічним і нестабільним, де стани системи визначаються різноманітними біфуркаційними траєкторіями, які створюють варіативні можливості. Визначається відмінність мережевої логіки соціальних відносин, що проявляється у відсутності звичної централізації, у розгортанні горизонтальних зв'язків, де кожна людина може бути її центром і включатися в будь-який ланцюжок взаємодії, спричиняючи руйнування стандартизованої картини світу і відкриває різноманітність форм соціальної організації.

Мережева організація управління актуалізує процеси децентралізації, неформальних підходів, вироблення нового мотиваційного інструментарію співробітництва та практик узгодження інтересів та різних позицій. Розглядається співвідношення системи та мережі, їх взаємопроникнення, зокрема, в контексті соціальної та індивідуальної ідентичності та їх взаємобумовленості. Також проаналізовано як мережа може породжувати процес імплзії. Причиною цього стає вибір політичної еліти власних вузьких інтересів.

Ключові слова: мережеве суспільство, система, соціальна динаміка, політика ідентичності, імплзії.

Summary

Usanova L. A., Usanov I. V. The Politics of Network Identity. – Article.

The article deals with modern social and ideological transformations that reveal the one-sidedness of the established logic of linearity, hierarchy and universalism of social organization and thinking algorithms. Social transformations require the development of conceptual models, understanding of the dynamics of social processes and their structures, social interactions and forms of their organization.

The article analyzes the concept of "network" as a principle of organization of modern social space and a model of its horizontal deployment. The network structure reveals the correlation between the unchanging and the dynamic. The peculiarity of the network logic of social relations is determined. It is manifested in the absence of the usual centralization and in the development of horizontal ties. Now every person can be its center and be included in any chain of interaction. New relations lead to the destruction of the standardized picture of the world and open up various forms of social organization.

The networked organization of management actualizes the processes of decentralization, informal approaches, development of new motivational tools for cooperation and practices of reconciling interests and different positions. The author examines the relationship between the system and the network, their interpenetration, in particular, in the context of social and individual identity and their interdependence. Social network structures have demonstrated the effectiveness of consolidation with institutional hierarchies, the coordination ability of horizontal relations, and the improvement of decision-making, but at the same time have deepened the possibilities of isolation, exclusivity of existence, and interconnected consent to self-destruction and continuous devastation. The author also analyzes how the network can generate the process of implosion. The reason for this is the choice of the political elite to pursue their own narrow interests.

Key words: network society, system, social dynamics, identity politics, implosion.